

BÜROKRATLAR BİR SINIF MIDIR?

Geçen yazımızda, bürokrasi ve bürokratlar kelimelerini yönetici sivil-asker deyi-miyle eş anlamda olarak, ikisini hep “veya” ile birleştirerek kullandık. Şimdi, bürok-ratların bir sınıf olup olmadığı, dün ve bugün durumunun ne olduğu, yarın sosyalist bir düzende ne olacağı konusuna girmeden önce, bu eş anlamda kullanmanın, ikisi-ni özleştirmenin her zaman doğru olmayacağı noktası üzerinde biraz duracağız.

Bilindiği gibi, bürokrasi ve bürokratlar kelimelerinde bir kötileyici anlam var-dır. Yönetici kadrolar ise, toplumsal evrimin çok ileri döneminde durumunun ne olacağı sorununu bir yana bırakırsak, bugün olduğu kadar yarın da, sosyalist düzene geçildiğinde de var olacaktır. Yönetimde yer alan bir birey veya bütünüyle yöneti-ciler grubu “bürokrat” olabilir, olmayabilir de. Yöneticilerin seçimle yönetimde yer aldıkları, gerektiğinde seçmenleri tarafından değiştirilebildikleri, yönetilenlere karşı sorumlu ve hesap verir durumda oldukları, yöneticiler olarak, ayrı ve özel imtiyaz-lara sahip bulunmadıkları hallerde bu yöneticilerden bürokrat ve yönetici gruptan bürokrasi olarak söz edilemez. Sosyalist düzenlerde, devlet müessesesi ve kapitalist dönemden miras alınan işbölümü sistemi bir yanıla devam ettiği için görevleri ve yetkileri açısından kapitalizmin bürokrasisine benzer bir yönetici tabaka oluş-muşken; sosyalist uygulamaların büyük sorunu ve “toplumsal hastalığı” bu yönetici grupların bürokratlaşması ve sosyalizm kurulurken bu bürokratlaşmanın önlene-memiş olmasıdır. Demek ki, bürokrasi, yönetici grup anlamına gelir ama, belli bir durumu ve özgül nitelikleri olan bir yönetici gruptur; bürokrat olmıyan yönetici grup da olabilir ve sosyalist düzende asla bürokrat olmamak zorundadır.

Bu kısa açıklamadan sonra, insan toplumlarında yönetici grupların hangi şart-larda meydana çıktığını ve sonra nasıl bürokrasiye dönüştüğünü yine kısaca ele ala-biliriz.

İnsan toplumları nüfus artışıyla kalabalıklaşıp daha büyük toprak parçaları üze-rine yayılınca ve iş bölümü, görevsel (fonksiyonel) farklılaşma ile gelişip ilerleyince, toplumun bütününe ait işleri yönetme ve yürütme de yeni bir iş bölümü dalı olarak ve bunu yapanlar da yönetici grup olarak toplumlarda belirdi. Toplumda belli bir grubun, doğrudan doğruya üretimle uğraşmayıp, yönetim, yürütme ve toplumun diğer toplumlara karşı güvenliğini sağlama (askerlik) işleriyle meşgul olabilmesi için, toplumda üretim güçlerinin belli ölçüde gelişmiş, toplam üretimin artmış ve yönetici-yürütücü-askerî grubun başkalarının ürettiklerinden bir pay alması gerek-liydi. Kendileri üretmeden, değer yaratmadan başkalarının üretimde yarattıkları değerlere sahip çıkmak bu grubun temel imtiyazı idi. Bu grup, toplumun eriştiği gelişme seviyesinin zorunlu kıldığı ve toplumun bütünü için yararlı görevler görü-yor idiyse, bu hizmetleri karşılığı üretilenlerden bir pay almaları zorunlu ve tabii idi, [?], de etmeleri lâzımdı. Ama ne var ki, bunların aldıkları pay, yaptıkları görev karşılığı yaşamaları için gerekli pay almaktan çok öte üretici kitleleri asgari yaşama

düzeyinde, yoksul bırakan, kendilerine ise o toplumun imkânları ve ölçüleri içinde çok refahlı bir yaşama düzeyi sağlayan, israflı, “gösteriş” tüketimlerinde bulunmaya imkân veren bir arslan payı idi. Bu nokta çok önemlidir çünkü bugün de doğrudan doğruya üretimde bulunan nüfus dışındaki çalışan nüfus gruplarının gelirleri, son tahlilde üretimde yaratılan değerlerden alınır ya da oluşur. Bundan dolayı yani yaratılan değerler fazlasından pay alıyorlar diye bu çalışan gruplar “sömürücü” sayılamazlar. Bugün, doktoru, öğretmeni, çeşitli dallarda uzmanlaşmış hizmetlileri, “kafa emekçileri” olmıyan bir toplum düşünülemez. Sorun, doğrudan doğruya üretimle ilişkin olmıyan görevlerde çalışan nüfus gruplarının aldıkları artık değer payının yaptıkları görevlerin toplumsal yararıyla orantılı olup olmadığıdır. Kapitalist toplumlarda bu çalışan grupların aldıkları pay, bilfiil üretenlerin aldıkları paydan çok daha yüksektir; çalışma karşılığı olmayıp, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olma nedeniyle elde edilen “sermaye gelirleri”, kârlar, ise en yüksek gelir grubudur. Bu toplumlarda gelir dağılımı yelpazesi çok geniştir, yani en az kazanan gruplarla en çok kazananlar arasında gelir farkı çok büyüktür. Sosyalist düzende ise özel şahısların (gerçek ve tüzel kişilerin) sermaye geliri yoktur; üretimde ve üretim dışında çalışanların gelirleri arasındaki fark ise çok azalmış, gelir dağılımı yelpazesi çok daralmıştır; ama, “emeğe göre gelir” ilkesi uygulandığından ve insanların emekleri arasında nicelik ve nitelik farkları bulunduğundan bir ölçüde gelir farkları vardır.

Yazımızın konusu olan yönetici grup açısından çıkan sonuç şudur: Yönetici grup sırf artık üründen veya artık değerden pay alıyor diye bir egemen sınıf niteliğindedir denemez. Aldığı payın miktarına ve bu payın, toplumsal gelirin bütününe çeşitli çalışanlar grupları arasındaki bölüşümü açısından yaptığı toplumsal hizmetle orantılı sayılıp sayılmıyacağına, ve, gelir bölüşümünü ve bu bölüşümün de kendi payını kendi çıkarına kendisi tayin etme durumunda olup olmadığına bakmak gerekir.

İnsan toplumları, av, bitki toplama ve yerleşme alanlarının toplumun ortak mülkiyetinde olduğu ve tüketim maddelerinin (para henüz belirmediği için gelir dağılımı söz konusu değil) bütün bireyler arasında ufak tefek farklarla esasta eşit dağıtıldığı, toplumsal örgütün akrabalık ilişkilerine ve gruplaşmalarına dayandığı ilkel toplum düzeninden, tarımın gelişmesiyle toprak mülkiyetinin önem kazandığı ve bu mülkiyetin toplumun bütününden en üst yöneticiye veya yöneticiler grubuna geçtiği, akrabalık grupları temeli üzerinden örgütlenmenin yerini arazi birimleri üzerinden ve oluşan toplumsal sınıflaşmaya dayanan devlet düzeninin almaya başladığı geçiş (tranzisyon) dönemlerinde, yeni beliren yöneticiler yönetilenlerin oylarıyla yönetici mevkie geliyorlar ve düşüyorlardı; toplumun bütününe ilgilendiren önemli kararlar da yine yetişkin ve yetkili toplum üyelerinin genel toplantılarında oylamayla alınıyordu. Bu yöneticilerin henüz “bürokrat” niteliği yoktu. Ama zamanla yöneticilik, akrabalık yoluyla aileden daha sonraki nesillere geçen irsi bir hal aldı ve temel üretim dalı olan tarımda toprağın mülkiyeti, çeşitli biçim ve ölçülerde yönetici gruba bağlandığından ve bu nedenle yönetici grup tarımsal üretimi kontrol ve tanzim eder, hasıl olan üretim toplamının nüfus grupları arasındaki bölüşümünü ve bu bölüşümde arslan payının kendisine gelmesini tayin eder duruma geldiğinden bir sınıf niteliği kazandı. Yönetici grup, elinde topladığı ekonomik, politik ve askerî kudreti, tarımın ardı sıra ikinci dereceden gelişen sanayi üretimini ve mübadele (ti-

caret) faaliyetlerini de kendi çıkarına kontrol etmek ve bu alanlarda hasıl olan gelirlerden de kendine pay çıkarmak için kullandı.

Asya üretim biçimi ve Avrupa örneği feodal düzen denilen toplumlarda durum temel çizgileriyle böyleydi, aralarında önemli farklar olmakla beraber. Bu farklar üzerinde burada durmayacağız, o kendi başına önemli ayrı bir konu. Bizim konumuzu ilgilendiren taraf, her ikisinde de, aralarındaki farklar her ne olursa olsun, sivil ve askerî yönetim düzeniyle toprak mülkiyeti ve işletmeciliği düzeninin birbiri üzerine kapaklanmış, birbirine bağlanmış olmasıydı. Ve bunun için de sivil-askerî yönetim ve kumanda görevi yüklenen grup bu yaptıkları toplumsal görev karşılığında toprak rantından pay alıyorlardı, fakat aldıkları pay yaptıkları görevle orantılı sayılamayacak kadar yüksekti. Büyük üretici kitleler, hele tarımsal üreticiler ancak emek güçlerini yenileyip sağ kalabilecek ve çocuklarının bir kısmını ergin çağa kadar yetiştirip üretici duruma getirebilecek kadar bir payla bırakılıp en düşük bir yaşama düzeyini sürdürüyorlardı.

Feodal tipte bu sınıf karakteri, beylerin toprak üzerindeki mülkiyet hakları daha belirgin olduğundan daha açık seçik bellidir, Asya üretimi tipinde ise bütün toprakların mülkiyeti, ama “kuru mülkiyeti”, hukuken en üst yöneticide olduğundan ve buna bağlı sonuçlar dolayısıyla, yönetici grubun bir sınıf teşkil edip etmediği, veya ne anlam ve ölçüde bir sınıf teşkil ettiği tartışma konusu olmaktadır. Bilindiği gibi mülkiyet konusu, özellikle üretim araçlarının mülkiyeti konusu, üretim ilişkilerini yansıttığı için önemlidir. Ama bir toplumda o toplumun hukuk sistemine göre mülkiyet durumu ile üretim ilişkilerindeki fiili durum her zaman tıpa tıp birbirine uygun değildir. Mülkiyet sorununun yalnız nazari hukuk açısından değil, fiili ilişkiler açısından fonksiyonel tahlili yalnız Asya üretim tipi için önemli olmakla kalmıyor ilkel toplumlarda, feodal toplumlarda, büyük anonim şirketlerin geliştiği tekeli kapitalist toplumlarda ve sosyalist toplumlarda mülkiyet ilişkilerinin böyle fonksiyonel tahlillerine ihtiyaç vardır. Ama bu konuya şimdi bu yazının sınırları içine girmeye imkân yoktur, yalnız yukarıda yargımızı, yani Asya üretim tipinde de, feodal tipte de yönetici grubun bir sınıf teşekkül ettiği yargısını tekrarlayacağız. Yine yukarıda yaptığımız kısa ve kalın çizgili tahlil ışığında Osmanlı İmparatorluğuna özgü düzende de (bu düzene ister Asya üretim tipi, ister feodal denilsin, bu sorunu da şimdilik bir yana bırakıyoruz) yönetici grup bir sosyal sınıftı. Bu konuda Aybar’la ayrıldığımız iki nokta üzerinde toplanıyor: 1) Aybar Osmanlı yönetici grubunu, “sui generis egemen bir sınıf” kabul ediyor⁽¹⁾. Oysa bunun belirli bir toplum tipine özgü olduğunu yukarıda belirttik. Osmanlı imparatorluğundaki uygulamada kendine özgü nitelikler yok muydu? O başka. Her toplum tipi temel ve genel nitelikler tesbit edilerek belirtilir. Her tipin somut toplumlarda somut belirtisi, biçimi o topluma göre özellikler gösterir, ama bundan dolayı sui generis bir düzen, eski deyimiyse, nevi şahsına münhasır bir düzen denilemez. 2) Konumu bakımından daha önemlisi, bugünkü, 1969 daki, yönetici grup ile Osmanlı düzenindeki yönetici sınıf arasında temelden niteliksel bir fark görmeyişi, bugünkü yönetici grubun (artık “bürokrasi”) bir sınıf olduğunu isbat için hep Osmanlı İmparatorluğundaki durumu delil alması, “Yüz yıllardan beri bizde bürokratlar bir sınıf olmuştur” demesidir. Kitabında da, İttihat ve Terakki döneminde başlatılan ve CHP iktidarının-

da geliştirilen devlet kapitalizmini, sadece, “Osmanlı devletçi üretim ilişkilerinin” başka plânda devamı olarak görüyor (2). Oysa, 19. yüzyıldan bu yana sivil ve askerî yönetim düzeni toprak mülkiyeti ve işletmeciliği düzeni üzerine kapaklanmış, ona bağlanmış olmaktan çıkmıştır, bu görevliler artık görev karşılığı doğrudan doğruya toprak rantından pay almamaktadırlar. Yönetici grubun ekonomik temeli değişmiştir, Osmanlı düzenindeki gibi bir sınıf değildir artık. Bu, temel, niteliksel bir değişiktir, önemsenmeyecek veya ikinci plana atılacak bir değişme değildir. 19. yüzyıldan bu yana yönetici grup artık bir “bürokrasi” niteliği kazanmıştır; yani, devletin yönetim mekanizmasında yer alıp devlet adına yaptığı görev karşılığı yine devletten para olarak ücret, maaş alan, belli tayin, terfi, görevden çekilme kurallarına tabi olan, bir grup olarak kendine özgü bir takım imtiyazlara sahip bulunan, kendisi bir “sınıf” olmayıp esas itibarıyla toplumdaki egemen sınıflara hizmet eden, ama toplumdaki çelişkilerin ölçüsüz keskinleşip toplumu patlatmaması için de bir yandan baskı usullerini kullanırken, bir yandan da şartların zorlamasıyla bir ölçüde sömürülen alt sınıfları da kollayan, az çok özerk, ama sınıf ilişkilerinden bağımsız değil, bir tabaka haline gelmiştir.

İttihat ve Terakki döneminde, hele CHP'nin devletçi politikasında bu bürokrasinin üst kademeleri bir ölçüde üretim ilişkilerini kontrol etmiş ve düzenlemiş, politik-ıdarî yetkilerini kişisel zenginleşme için kullanmış, gelir dağılımında kendine büyük pay ayırmış, kısacası, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmanın sağladığı bir takım yetkilere ve avantajlara sahip olmuştur, ama yine de tam bir sınıf olmamıştır. Çünkü artık toplumda büyük toprak sahipleri sınıfı, ticaret ve daha geriden sanayi sermayesi sınıfları belirmiştir. Osmanlı İmparatorluğuna özgü üretim ilişkileri düzeni ortadan kalkmış, kapitalist üretim ilişkileri hâkim üretim ilişkisi haline gelmiştir. CHP'nin tek parti döneminde dahi, iktisadî devletçilik politikasının en güçlü biçimde uygulandığı 1930'larda dahi, her şeyin üst kademe yöneticilerin iki dudağı arasından çıkacak sözlere bağlı görüldüğü zamanlarda dahi, bürokrasi bilinçli bir şekilde toprak mülkiyeti sınıfını, ticaret ve sanayi burjuvazisi sınıfını koruyan, güçlendiren bir politika izlemiştir. Toprak reformunun yapılmaması, yüksek tarım gelirlerinin hâlâ gereği gibi vergilendirilmemesi, Teşviki Sanayi Kanunu, yerli sanayie tekelleri kârlar sağlayan gümrük duvarları, özel bankacılığı koruyan kanun hükümleri, kredi politikası hep bu egemen sınıfların çıkarlarını koruma ve bu sınıfları güçlendirme politikasının belli-başlı belirtileridir. Osmanlı İmparatorluğu düzeninde ise yönetici grup bir sınıftı ve kendi çıkarlarına ve kendi hiyerarşisi içinde en üst makam olan padişaha hizmetten başka bir şey yapmıyor, kendi dışındaki egemen sınıflara hizmet etme durumunda bulunmuyordu. Kendinden başka egemen sınıf yoktu. İdris Küçükömer CHP devrindeki devletçiliği ilkel sermaye birikimi dönemi olarak tanımlıyor. Buna katılırız, ama şunu da belirtmek gerekir ki, yalnız ekonominin devlet kesiminde değil, özel sektör kesiminde de sermaye birikimi dönemiydi, özel sektör, özel sermaye sahibi sınıf, ekonomik devletçilik politikasının kanadı altında gelişmiş, güçlenmiştir, hâlâ da öyledir. (İkinci Beş Yıllık Plan'ın özel sektöre 3 milyara yakın fonların devrini öngörmesi bunun son belirgin örneğidir).

1950'den bu yana bürokrasi politik gücünü ve ekonomik avantajlarını daha da yitirmiştir. Hele bugün AP iktidarı, bürokrasiyi tamamiyle kendi kontrolün-

de, dolayısıyla, dayandığı büyük toprak mülkiyeti ve komprador burjuva sınıfları kontrolünde “emir kulu” düzeyine indirmek çabasıdır. Üst kademe bürokratlar dahi değil milli ekonominin tümünü, devlet işletmeleri sektörünü bile kontrol edememektedir. “Devletin yüksek menfaatleri” adına direnen genel müdür, uzman ve benzeri yüksek kademe memurların görevlerinden uzaklaştırılmaları veya istifa durumunda bırakılmaları bunun bir belirtisidir. Personel Kanununa ilişkin kadro kanunlarının çıkarılmaması, memurlar kitlesinin tedirgin ve hoşnutsuz bir durumda bırakılması, buna karşılık yukarıda sözünü ettiğimiz, devlet kesesinden büyük özel sermayecilere yapılan aktarmalar, bürokrasinin gelir bölüşümünü artık kendi çıkarına düzenleyemediğinin delilleridir. Gerçi maaş ve ücretler artık değerden bir paydır ama bunun zorunlu ve tabii olarak böyle olduğunu yazımızın başında belirttik; payın oranı ise, eskiye kıyasla ve sermayeci sınıfların ele geçirdikleri artık değere kıyasla çok küçülmüştür.

Bu nedenlerle, 1) bürokratların bugünkü durumu, ne Osmanlı İmparatorluğundaki duruma, ne de İttihat ve Terakki ve CHP iktidarları dönemindeki duruma atfilla tesbit edilip nitelendirilemez. Elbette geçmişten gelen etkilerin kalıntıları vardır, ama o zamanlardan bu yana köprülerin altından da çok su akmıştır, hele 1950 den bu yana. 2) Bugün bürokratlar grubu bir sınıf değil bir tabakadır. Tümünde çelişkili bir durumdadır, ayrıca içten kesimlere ayrılmıştır. Bu itibarla bürokratları, toprak ağaları ve burjuvalarla aynı safa koyup öbür ikisi gibi bürokratları da bir sınıf sayıp temel çelişkinin bu üçlü ile emekçi sınıflar arasında olduğunu söylemek gerçek duruma aykırıdır, bunun için de yanlıştır. Toprak ağalarının ve burjuvaların birer sınıf olduğundan kimsenin kuşkusu yoktur, kimse bunu tartışmamaktadır. Oysa bürokratların sınıf olup olmadığı büyük tartışmalara yol açıyor, Aybar kendisi bürokratlar arasında bölünmelerden söz ediyor, bürokratlar söz konusu olduğunda zaman zaman sınıf kelimesini tırnak içine almak gereğini duyuyor. Bu belirtiler bile bürokratların öbür iki egemen sınıf gibi açık seçik bir egemen sınıf sayılıp aynı safa konulamayacağını gösteriyor.

Bürokrasi konusuna gelecek yazımızda da devam edeceğiz.

(1) *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm, Seçmeler, 1945-1967. Gerçek Yayınları, İstanbul, 1968, s. 646 ve 647.*

(2) *Aynı kitap, s. 649.*

Emek, Sayı 5, Haziran 1969